

ÓZBEKSTANDA JETISTIRILETUĞIN TIYKARĞI DÁRILIK ÓSIMLIKLER

Turdımuratova Umida

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı magistranti

Annotaciya: Maqalada Ózbekstan aymağında ósetuğın hám jetistiriletuğın tiykargı dárilik ósimlikler hám olardıń shıpalı qásiyetleri haqqında sóz boladı. Mámleketimizde dárilik ósimliklerdi ilimiy tiykarda jetistiriw, qayta islew hám medicinada qollanıw boyınsha ámelge asırılıp atırğan jumıslar talqılanadı. Sonıń menen birge, dárilik ósimlikler resursların qorğaw hám olardan turaqlı paydalanıwdıń áhmiyeti de jarıtiladı.

Tayanish sózler: dárilik ósimlikler, fitoterapiya, shıpalı zatlar, bioaktiv birikpeler, ekologiyalıq turaqlılıq, fitoximiyalıq shiyki zat, Ózbekstan florası.

KIRISIW

Sońǵı jılları tábiyǵıy dáreklerden alınatuğın shıpalı qurallargá bolǵan zárúrlık dúnya kóleminde artıp barmaqta. Ásirese, dárilik ósimliklerden tayarlanatuğın preparatlar adam salamatlıǵı ushın qáwipsizligi hám nádır quramı menen ayırıqsha áhmiyetke iye. Tábiyǵıy dárilik zatlar tek ǵana keselliklerdi emlew emes, al profilaktika maqsetinde de keń qollanımaqta.

Ózbekstan florası dárilik áhmiyetke iye bolǵan túrlerge júdá bay esaplanadı. Mámleketimiz aymağında 4 mıńnan artıq ósimlik túri bar bolıp, olardıń shama menen 500-600 túri hár qıylı dárejede shıpalı qásiyetlerge iye. Bul ósimlikler ishinde aloe, romashka, zirk, pálempir, jenshen, bedene, shayboran, shiyrinmesh sıyaqlı kóplegen túrler xalıq medicinası hám rásmiy medicina ámeliyatında bekkem orın alǵan.

Dárilik ósimliklerdi jetistiriw tarawı Ózbekstanda sońǵı jılları ayırıqsha ekonomikalıq baǵdar sıpatında qalıplesip barmaqta. Respublika aymağında Nawayı, Qashqadarya, Surxandarya, Tashkent hám Fergana wálayatlarında dárilik ósimlikler plantaciyaları dúzilmekte. Bul tek ǵana xalıqtıń salamatlıǵın bekkemlewge emes, al eksport potencialın arttırıwǵa da xızmet etedi.

Sonıń menen birge, dárilik ósimliklerdi ilimiy tiykarda klassifikaciyalaw, olardı genofond jaǵınan qorǵaw, biotexnologiyalıq usıllar járdeminde kóbeytiw de zamanagóy ilimiy baǵdar sıpatında rawajlanmaqta. Tábiyattaǵı qolaysız klimat ózgerisleri hám adam iskerligi tásiiri sebepli ayırım siyrek ushırasatuğın dárilik túrler sanınıń azayıp baratırǵanlıǵı da bul tarawdaǵı áhmiyetli máselelerden biri bolıp esaplanadı.

Sonlıqtan da bul maqalada Ózbekstanda jetistiriletuğın tiykargı dárilik ósimlikler, olardıń áhmiyeti, qollanılıwı hám rawajlanıw keleshegi haqqında sóz etiledi.

Ózbekstan tábiyatı hám klimat sharayatı dárilik áhmiyetke iye bolǵan kóplegen ósimlik túrlerin jetistiriw ushın júdá qolaylı. Mámleketimiz aymağında taw, shól, oypatlıq hám oazislerde ósetuğın ósimlikler florası bay bolıp, olardan kópshiligi shıpalı zatlar deregi esaplanadı.

Ózbekstan florasındaǵı tiykarǵı dárilik ósimlikler

Ózbekstanda tábiyy halda ósetuǵın hám arnawlı jetistiriletuǵın dárilik ósimlikler túrli botanikalıq tuqımlashlıqlarǵa tiyisli. Olar tiykarınan efir mayı, glikozidler, alkaloidlar, flavonoidlar, vitaminler hám organikalıq kislotalarǵa bay bolıp, shıpalı qásiyetleri menen ajralıp turadı.

Eń kóp tarqalǵan dárilik ósimlikler tómendegiler esaplanadı:

- Aloe (Aloe vera) - jara pitkeriwshi, qabasıwǵa qarsı hám immunitetti bekkemlewshi qásiyetlerge iye. Onıń japıraqlarınan sabur, tinktura hám kosmetikalıq zatlar tayarlanadı.

- Romashka aptechnaya (Matricaria chamomilla) - qabasıwǵa qarsı, tınıshlandırıwshi hám mikroblarǵa qarsı tásir kórsetedi. Xalıq medicinasında shayqawshi qural hám shaylar tayarlawda qollanıladi.

- Paprotnik (Mentha piperita) - dem alıw sisteması keselliklerinde hám as sińiriwdi jaqsılawda qollanıladi. Paprotnik japıraqlarınan efir mayı alınadı.

- Zirk (Berberis vulgaris) - bawır jumısın jaqsılaydı, qan basımın tómendetedi hám bakteriyalarǵa qarsı tásir kórsetedi.

- Adıraspan (Peganum harmala) - antiseptik hám antiparazitar tásirge iye. Medicinada onıń tuqımınan tayarlanǵan preparatlar qollanıladi.

- Jenschin (Panax ginseng) - ulıwma tonustı kóteriwdi, nerv sistemasın bekkemlewshi dárilik zat sıpatında ázelden belgili.

- Shayshóp (Hypericum perforatum) - antidepressant hám jara pitkeriwshi qásiyetke iye bolıp, farmaceutika sanatatında keń qollanıladi.

- Miya (Glycyrrhiza glabra) - bronxlar hám tamaq keselliklerinde, bronxit hám balgam túsiriwdi tásirge iye dárilik zat sıpatında qollanıladi.

Bul ósimlikler tek ǵana xalıq medicinasında emes, al zamanagóy medicina hám farmaceutika sanatatında da úlken áhmiyetke iye.

Dárilik ósimliklerdi jetistiriw hám qayta islew

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń tiyisli qararlarına muwapıq, sońǵı jıllarda dárilik ósimliklerdi sanatat kóleminde jetistiriwge úlken itibar qaratılmaqta. Atap aytqanda, Qashqadaryya, Surxandaryya, Nawayı, Tashkent hám Fergana wálayatlarında arnawlı dárilik ósimlikler xojalıqları shólkemlestirilgen.

Bul xojalıqlarda aloe, shalfey, romashka, paprotnik, lavanda, arnika hám adıraspan sıyaqlı túrler jetistiriledi. Sonıń menen birge, keptiriw, distillyaciya, maydalaw hám standartlastırıw laboratoriyaları jumıs alıp barmaqta.

Bunday ilajlar tek ǵana jergilikli shiyki zat bazasın bekkemlewdi emes, al eksport potencialın da arttıradı. Mısalı, paprotnik hám lavandadan alınatuǵın efir mayları Evropa mámleketlerine eksport etilip atırǵan bolıp, olar kosmetika hám parfumeriya sanatatında úlken talapqa iye.

Dárilik ósimliklerdiń ilimiy izertlew hám biotexnologiyalıq baǵdarlar.

Ózbekstan Ilimler Akademiyası Botanika institutı, Tashkent farmaceutika institutı hám bir qatar universitetlerde dárilik ósimlikler ústinde ilimiy izertlewler alıp barılmaqta.

Tiykargı maqset - tábiyy shıpalı zatlardı anıqlaw, olardıń biologiyalıq aktivligin úyreniw hám jańa dári preparatların jaratıwdan ibarat.

Sonday-aq, zamanagóy biotexnologiyalıq usıllar arqalı dárilik ósimliklerdiń selekciyası hám kóbeytiw processleri jolğa qoyılmaqta. Bul usıl arqalı qoldan jasalğan sharayatta siyrek ushırasatuǵın túrlerdi saqlap qalıw, joqarı bioaktiv zat saqlawshı klonlar jaratıw imkaniyatı tuwıladı.

Ekologiyalıq hám ekonomikalıq áhmiyeti.

Dárilik ósimliklerdi jetistiriw tek ǵana medicinalıq emes, al ekonomikalıq hám ekologiyalıq jaqtan da úlken áhmiyetke iye. Bul tarawda jańa jumıs orınları jaratıladı, awıllıq jerlerde xalıqtıń dáramatı artadı, sonıń menen birge, tábiyy resurslardan aqılǵa uǵras paydalanıw imkaniyatı jaratıladı.

Biraq ayırım túrlerdiń tábiyy ortalıqta qısqarıp baratırǵanlıǵı ekologiyalıq mashqala sıpatında áhmiyetli bolıp qalmaqta. Sol sebepli, tábiyattaǵı dárilik ósimlikler resursların qorǵaw, olardı kóbeytiw hám turaqlı jetistiriw strategiyasın islep shıǵıw áhmiyetli wazıypa esaplanadı.

Juwmaq

Ózbekstan florası shıpalı áhmiyetke iye bolǵan ósimlik túrlerine júdá bay bolıp zamanagóy medicina hám farmaceutika sanatatında da úlken ilimiy hám ámeliy áhmiyetke iye. Elimizde dárilik ósimliklerdi ósiriw, qayta islew hám olar tiykardı jańa preparatlar islep shıǵarıw tarawında sońǵı jılları bir qansha jetiskenliklarge erisip atırımız.

Dárilik ósimliklerden tayarlanǵan tábiyy preparatlar adam organizmine salıstırǵanda jeńil tásir kórsetedi, olardıń janama tási az hám nátiyjeliligi joqarı boladı. Sonıń ushın da tábiyy dáreklerge tiykarlanǵan fitoterapiya qurallarına bolǵan talap tek ǵana Ózbekstanda emes, al pútkil dúnyada artıp barmaqta.

Sonıń menen birge, dárilik ósimlikler resursların qorǵaw, olardıń tábiyy muǵdarın saqlap qalıw hám kóbeytiw máselesi áhmiyetli bolıp qalmaqta. Tábiyatta ayırım siyrek ushırasatuǵın túrlerdiń sanı keskin azayıp ketkenligi sebepli, olardı plantaciya usılında ósiriw hám laboratoriya jaǵdayında biotexnologiyalıq jol menen kóbeytiw úlken áhmiyetke iye. Bul tek ǵana biologiyalıq kóp túrlilikti saqlaw emes, al farmaceutika sanatı ushın turaqlı shiyki zat bazasın jaratıw imkaniyatın beredi.

Dárilik ósimliklerdi ilimiy tiykarda úyreniw, olardan biologiyalıq aktiv zatlardı ajratıp alıw, ximiyalıq quramın tallaw hám jańa preparatlar jaratıw baǵdarları mámlekettiń farmaceutika tarawın rawajlandırıwda strategiyalıq áhmiyetke iye.

Sonday-aq, bul tarawda awıl xojalıǵı, biotexnologiya, ximiya hám farmaceutika ilimleri arasındǵı birge islesiwdi kúsheytıw, ilimiy izertlew nátiyjelerin ámeliyatqa engiziw hám jas kadrlardı tayarlaw áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, dárilik ósimliklerdi ósiriw hám qayta islew tarawı Ózbekstanda keleshektegi úmitli, ekologiyalıq taza hám ekonomikalıq jaqtan nátiyjeli baǵdarlardan biri bolıp esaplanadı. Bul baǵdardı rawajlandırıw arqalı xalıqtıń den sawlıǵın bekkemlew,

milliy farmaceutika sanoatın rawajlandırıw hám mámlekettiń eksport potencialın arttırıw mümkin boladı.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR:

1. Mamadalieva, N., Akramov, D., Ovidi, E., Tiezzi, A., Nahar, L., & Sarker, S. (2017). Aromatic medicinal plants of the lamiaceae family from Uzbekistan: Ethnopharmacology, Essential oils composition, and biological activities. Medicines. DOI:10.3390/medicines4010008.
Siltemesi: <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/4zNEENP4/>
2. Fayziyev X.O., Asqarov I.R., Islomov A.X., Atqiyayeva S.I., & Xabibullayev A.O. (2024). Medicinal plants and their Use. Web of technology: Multidimensional Research Journal, 2(2), 127-131.
Siltemesi: <https://webofjournals.com/index.php/4/article/view/875>
3. Usmonov T., & Zahiriddinov I. (2023). Medicinal Plants of the Lamiaceae Family in Namangan Region. International Journal of Scientific Trends, 2(4), 24-31.
Siltemesi: <https://scientifictrends.org/index.php/ijst/article/view/87>
4. Khamraeva D.T., Fakhriddinova D., Khojimatov O., Bussmann R.W., & Abdinazarov S.K. (2024). Introduction of valuable medicinal plants of traditional medicine of Lamiaceae family in the conditions of the Tashkent Botanical Garden. Ethnobotany Research and Applications, 29